

Гонак І. М.

*аспірант, кафедра міжнародної економіки
Тернопільський національний економічний університет
Тернопіль, Україна
E-mail : gogrya@gmail.com*

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО СУПЕРНИЦТВА НА СВІТОВИХ РИНКАХ ЗБРОЇ: СВІТ І УКРАЇНА

Анотація

Актуальність проведеного дослідження обумовлюється глобальним впливом механізмів і засобів економічного суперництва світового ринку зброї на соціально-економічну, військово-політичну, науково-технічну та інвестиційно-інноваційну складові міжнародної геополітики. Для України актуальним є вивчення сучасних економічних методів впливу на міжнародний ринок зброї в умовах перманентних змін національної та міжнародної військово-політичної ситуації з метою досягнення максимального економічного та безпекового ефекту для країни.

Метою досліджень було виявлення основних чинників впливу на виробництво, експорт та імпорт зброї на світовому ринку, визначення стану розвитку оборонно-промислового комплексу України, розробка рекомендацій щодо шляхів підвищення ефективності експортної складової військово-промислового комплексу України.

В результаті досліджень встановлено, що світовий ринок зброї функціонує у межах загальноприйнятого міжнародного правового поля під контролем ООН; український оборонно-промисловий комплекс і країна займає серед найбільших експортерів озброєння дев'яте місце у світі.

Вдосконалення маркетингу, міжнародна кооперація, впровадження науково-технічних досягнень та ефективна державна підтримка забезпечать якісне і кількісне зростання українського експорту озброєння та дозволять максимально реалізувати експортний потенціал країни.

Ключові слова: *економічне суперництво; зброя; військова техніка; оборонно-промисловий комплекс; світовий ринок зброї; експорт; імпорт; військові витрати.*

Вступ. Виробництво зброї для будь-якої країни є не тільки економічно доцільним та забезпечує національну безпеку, а і стимулює науково-технічний прогрес. Проте, реалізація зброї на міжнародному ринку має свої особливості: юридичні та політичні обмеження. Механізми і засоби економічного суперництва на світових ринках зброї здійснюють глобальний вплив на соціально-економічну, військово-політичну, науково-технічну та інвестиційно-інноваційну складові міжнародної геополітики. На початку нового тисячоліття країни вдаються до використання непрямих гео економічних методів впливу на ринках зброї з метою побудови комфортного для себе геополітичного середовища. Для України актуальним є вивчення сучасних економічних методів впливу на міжнародний ринок зброї в умовах перманентних змін національної та міжнародної військово-політичної ситуації з метою досягнення максимального економічного та безпекового ефекту для країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних аспектів функціонування на світового ринку зброї знайшли своє місце у працях вітчизняних та зарубіжних економістів. Питання функціонування світового ринку зброї досліджували такі сучасні науковці: М. Сунгуровський, О. Сальнікова, Г. Ситник, І. Матюшенко, К. Ковальчук, В. Бегма, Н. Скляр, І. Ханін, В. Сааков та інші.

Протягом останнього десятиліття, враховуючи ситуацію у Північній Африці та на Близькому Сході, зростанням нестабільності на Корейському півострові та Венесуелі, агресії Російської Федерації у Грузії та Україні, проведенні у вересні 2017 року спільних військових навчань Росії та Білорусі у безпосередній близькості від кордонів країн-членів Північно-Атлантичного альянсу – Польщі та країн Прибалтики, увага до розвитку та вивчення світового ринку зброї постійно зростає. Це безпосередньо стосується і України як активного споживача та експортера зброї, адже нашій країні необхідне суттєве покращення позицій на міжнародному ринку зброї.

Для більш глибокого вивчення якості змін на світовому ринку зброї проводяться численні дослідження щодо сучасних тенденцій, які враховуються при вивченні чинників еволюції військово-промислового комплексу: визначення загальних напрямків насичення ринків традиційних озброєнь, модернізації армій, якісного зростання збройних сил, потреби у оздоровленні українського ВПК для забезпечення реалізації експортного потенціалу військово-технічного співробітництва в умовах зростання інтенсивності економічного суперництва на світовому ринку зброї [1]; дослідження світових тенденцій розвитку військово-промислового комплексу економічно розвинутих країн, котрі необхідно враховувати при реформуванні оборонно-промислового сектору країни та якісному і кількісному покращенні експортних позицій в умовах включення в інтегровані структури по проектуванню і виробництву зброї та іншої військової техніки (в тому числі і товарів подвійного призначення) на міжнародному рівні, кооперації у проведенні НДР [2] (міжнародний досвід підтверджує недоцільність виробництва повного асортименту основних видів зброї, що дає Україні реальний шанс максимально використати можливості інтеграції вітчизняного військово-промислового комплексу на ринку озброєння Європи і, тим самим, не тільки отримати додаткові фінансово-економічні переваги, а й стати незамінним кластером як європейської безпекової архітектури, так і світової безпекової політики) [3]; вивчення причин нестабільності українського ринку озброєнь [4] та можливостей їх подолання для ефективної реалізації експортного потенціалу ВПК України у контексті хаотичних змін світового ринку озброєнь через посилення економічного суперництва та військово-політичного протистояння у світі за ресурси і ринки збуту [5].

Мета. Метою наукової статті є визначення можливостей використання технологій економічного суперництва на світових ринках зброї як комбінацію інформаційних, правових, політичних та економічних механізмів, покликаних забезпечити досягнення суспільно-політичних, фінансово-економічних та безпекових цілей.

Для досягнення заявленої мети були поставлені наступні задачі:

1. Дослідити теоретичні аспекти функціонування світового ринку зброї;
2. Визначити стан розвитку оборонно-промислового комплексу України;
3. Запропонувати шляхи підвищення ефективності експортної складової військово-промислового комплексу України.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, серед яких найсуттєвішими є: абстрактно-логічний метод – для формулювання висновків дослідження; методи аналізу, синтезу й узагальнення – для вивчення основних фінансово-економічних механізмів економічного суперництва на світовому ринку зброї.

Результати. На початку XXI ст. світове співтовариство зіткнулось із надзвичайно складними для людства проблемами виробництва, реалізації, використання і утилізації зброї у процесі суспільно-політичної та соціально-економічної діяльності країн, що безпосередньо впливає на глобальну безпеку. Реалізація зброї на глобальному ринку є

предметом як міжнародного економічного співробітництва, так і глобального військово-політичного суперництва.

Визначення «світовий ринок зброї» характеризує реалізацію на зовнішніх ринках озброєння, товарів подвійного призначення, транспортних засобів військового призначення (гвинтокрилів, літаків, кораблів, катерів, танків, БМП, БТРів тощо), бойових ракет, комплектуючих та електронних систем до вище озвучених товарних груп, а також боєприпасів, вибухових речовин та матеріалів, сировини і обладнання, пов'язаних з проектуванням, створенням та використанням озброєння.

Особливості реалізації зброї на світовому ринку зумовлені певними обмеженнями, які пов'язані із: екологічними межами зростання виробництва, використання та утилізації зброї; технічною та фінансовою неможливістю безрозмірного нарощення виробництва та утилізації зброї; нерівномірністю забезпечення зброєю окремих країн і регіонів; наявністю різних (часто різнонаправлених або антагоністичних) економічних та політичних цілей окремих країн чи військово-політичних блоків, які можуть вдаватися до дій, що суперечать інтересам інших суб'єктів геополітики та економічній логіці; величезною енерго- та ресурсовитратністю виробництва зброї. Ці фактори відображаються на характері сучасних гео економічних та геополітичних відносин між окремими країнами чи міждержавними об'єднаннями з приводу реалізації зброї на світовому ринку. Наявні відносини часто набувають гостроти, зумовленої соціально-економічною, інформаційною, правовою і військовою політикою, яку проводять зацікавлені країни та міждержавні об'єднання.

Економічне суперництво за ресурси та ринки збуту на світовій арені приводить до військово-політичної та економічної напруженості у багатьох регіонах планети: перманентне військово-політичне протистояння та економічне суперництво на теренах колишнього Радянського Союзу у період 1989-2017 рр. (протистояння між Вірменією та Азербайджаном за Нагірний Карабах, між Молдовою та Росією за Придністров'я, між Грузією та Росією за Абхазію і Південну Осетію, між Україною та Росією за Крим і Донбас, потенційне суперництво між Білоруссю і Росією за вихід до кордонів Польщі та Казахстаном і Росією за північні казахські (населені переважно російськомовними громадянами) області); фактичний розпад Сирії, Іраку та Лівії; революційні події у Тунісі та Єгипті; військово-політичне, економічне та релігійне протистояння у районі Перської (Арабської) затоки між сунітськими королівствами Аравійського півострова (Саудівською Аравією, ОАЕ) з Катаром та шіїтським Іраном; протистояння Північної Кореї (за підтримки Росії, Китаю та Ірану), з одного боку, та Південної Кореї, Японії та США, з іншого боку; протистояння «Талібану» та інших терористичних угруповань з міжнародними силами безпеки у Афганістані; військова експансія Китаю у Південно-Китайському морі та постійні погрози у бік Тайваню; передреволюційна ситуація у Венесуелі; розпад Судану та нестабільність і військові конфлікти у багатьох країнах Африки; політичні та економічні санкції проти Росії; проведення у вересні 2017 року спільних військових навчань Росії та Білорусі у безпосередній близькості від кордонів країн-членів Північно-Атлантичного альянсу – Польщі та країн Прибалтики.

Ці та інші важливі політичні та економічні події на світовій мапі змушують країни утримувати великі військові бюджети і світові військові витрати є значними (рис. 1).

На Сполучені Штати Америки припадає третина загальносвітового обсягу військових витрат, на КНР – восьма частина світового обсягу військових витрат, на Росію – майже двадцята частина, на Саудівську Аравію – 4,5% загальносвітового обсягу військових витрат, Францію – 3,5%, Велику Британію – 3,4%, Індію – 2,8%, ФРН – 2,6%, Японію – 2,6%, Південну Корею – 2,1%, Бразилію – 1,8%, Італію – 1,7%, Австралію – 1,4% ОАЕ – 1,3%, Туреччину – 1,3%, на інші країни п'ята частина світового обсягу

військових витрат [7]. Отже, основний обсяг витрат припадає на економічно розвинуті країни, які паралельно із модернізацією наявних озброєнь проводять постійну закупівлю новітніх високоефективних видів зброї як у національних виробників, так і на міжнародному ринку.

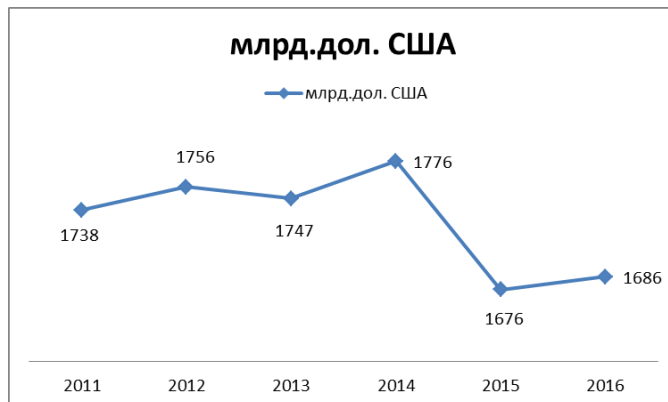

Рис. 1. Світові військові витрати у 2011-2016 рр. [6]

Лідерство демократичних країн у військових витратах є позитивним фактором тому, що зростання військової могутності економічно розвинутих демократичних країн зміцнює міжнародну безпеку, забезпечує зростання стабільності на економічних ринках, світового валового продукту та стимулює науково-технічний прогрес. І навпаки, зростання військової потуги країн з авторитарними та тоталітарними режимами (Росія, Північна Корея) провокує хаос у світовій економіці та міжнародній політиці, зменшення добробуту через зростання непродуктивних військових витрат у інших країнах, мілітаризацію суспільств.

Із активним розвитком світової економіки та зростанням військових бюджетів багатьох країн міжнародний ринок зброї динамічно розвиваються та змінюються. Світовий ринок зброї піддається впливу значної кількості зовнішніх і внутрішніх чинників та впливає на велику кількість міжнародних соціально-економічних, суспільно-політичних та військових процесів. Міжнародна торгівля зброєю характеризується певними особливостями:

- попит та пропозиція на світовому ринку зброї залежить від соціально-економічної, суспільно-політичної та безпекової ситуації на міжнародному рівні та рівня розвитку економіки та політичної системи окремих країн;

- світовий ринок зброї стає все більш глобалізованим, конкурентним та «комерціалізованим», з чим пов'язані тенденції комодитизації і зниження рівня диференціації та унікальності конкуруючих продуктів;

- прослідковується прямий вплив політичної ситуації на міжнародній арені: нестабільність у якомусь регіоні планети, наявність територіальних претензій між країнами, суперництво військово-політичних і економічних союзів, зміна зовнішньої політики окремих країн, військові конфлікти між країнами чи всередині країни впливають на попит на зброю, на збільшення військових бюджетів країн і, в загальному, здійснюють суттєвий вплив на кількісні і якісні параметри функціонування світового ринку зброї;

- встановився «ринок покупця», на якому спостерігається зростання агресивності маркетингу та різнонаправленість тенденцій: економічно розвинені країни намагаються

розробляти та закупляти високоефективну зброю з унікальними перевагами, вироблену із застосуванням новітніх технологій незважаючи на її вартість, проте, у значній кількості сегментів ринку превалюють цінові фактори, які характерні для достатньо насичених ринків звичайних озброєнь;

– із впровадженням міжнародних стандартів та розвитком інноваційних технологій виробництва зброї на початку XXI ст. на світових ринках прослідковується і надалі спостерігатиметься довгострокове перевищення пропозиції зброї над попитом на неї і зростання конкуренції між виробниками;

– протягом останнього десятиліття яскраво виражена тенденція випереджаючого зростання міжнародної торгівлі зброєю у порівнянні з внутрішньо національним споживанням озброєння;

– у країнах, можливості військово-промислового комплексу яких перевищують внутрішні потреби (у тому числі і України), експорт зброї набуває визначального значення для окупності інвестицій виробників військової продукції (саме експорт дозволив українським виробникам зброї функціонувати і розвиватися у 1992-2013 рр. в умовах майже повної відсутності державних збройних замовлень);

– висока вартість утилізації зброї стимулює додаткову пропозицію зброї на світовому ринку за низькими цінами або її безкоштовну передачу іншим країнам;

– суб'єкти ринку зброї мають на меті забезпечити довготривалі відносини на основі міждержавних угод, в яких експортерів буде забезпечений збут зброї та її післяпродажне обслуговування на тривалу довгострокову перспективу, а імпортер отримає гарантовані регулярні поставки зброї за фіксованою ціною;

– спостерігається відсутність прямого зв'язку між економічним та військовим потенціалом країн (наприклад, Російська Федерація виробляє всього близько 1,5% світового національного продукту і. при цьому, портфель замовлень "Рособоронекспорту" складає понад 45 млрд.дол. США, а країна утримує другу сходинку у світі по військовому потенціалу та експорту зброї (15% світового експорту продукції військового призначення [8]) після США);

– ускладнений контроль за рухом зброї та технологій військового призначення, а також реєстрацією та верифікацією експортно-імпортних операцій;

– часто рішенням Ради Безпеки ООН [9] імпорту зброї забороняється країнам, які ведуть війну, що, в свою чергу, як на імпорту, так і на експорт;

– розширюються межі втручання у економічну діяльність на світовому ринку зброї країн та інших наднаціональних та міжнародних суб'єктів, що не мають прямого стосунку до торгівлі зброєю (наприклад, Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [10] чи впровадження ембарго на поставки зброї в окремі країни), у визначення обсягів, напрямків, форм і методів торгівлі зброєю;

– постійно продовжується підвищення вимог імпортерів зброї до екологічної безпеки, якості та потужності зброї, що постачаються на світовий ринок;

– спостерігається високий рівень монополізації та монополістичного державного регулювання світового ринку зброї. Глобальна монополізація світового ринку зброї є провідною тенденцією розвитку на початку третього тисячоліття, яка знаходить своє відображення у відповідній статистиці – п'ять найбільших експортерів (Сполучені Штати Америки, Російська Федерація, Китай, Франція та Німеччина) контролюють 74% ринку [11] і відбулося утвердження на світовому ринку зброї кількох лідерів, які забезпечують більшість міжнародних експортних операцій.

Найбільшими експортерами зброї у світі є США, Росія, Китай, Німеччина, Франція, Великобританія, Ізраїль, Іспанія, Італія та Україна (рис. 2).

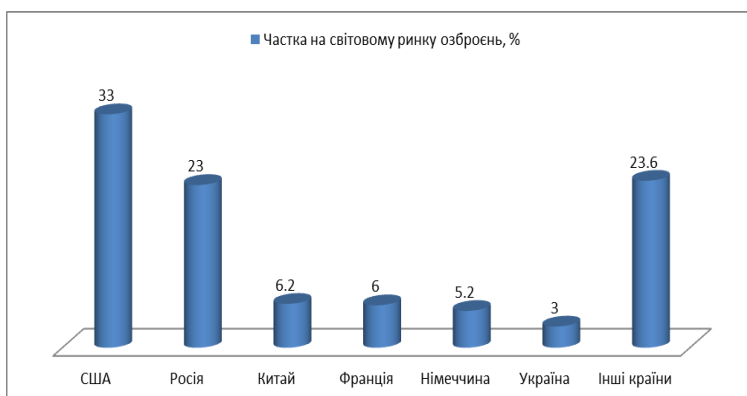

Рис. 2. Частка на світовому ринку озброєнь у 2016 р., % [6]

Країни-експортери зброї з метою досягнення довгострокових, позитивних для себе, тенденцій на світовому збройному ринку та максимізації прибутків національних товаровиробників намагаються використовувати такі методи впливу на ринки зброї:

- демпінгують, знижуючи ціни на зброю. Демпінг може використовуватись з метою: збільшення світового попиту на зброю; зменшення привабливості інвестицій у імпортерів у власне виробництво зброї; збільшення кількості робочих місць у національній економіці через додаткове виробництво та реалізацією набойів до реалізованої за кордон зброї, післяпродажне обслуговування проданої озброєння;

- намагаються украсти союзницькі договори із країнами-імпортерами зброї з метою переорієнтації внутрішнього збройного ринку імпортера на постачання озброєння із країн-союзників (наприклад, зростання обсягів військово-технічного, політичного та економічного співробітництва України і країн Північноатлантичного альянсу призводить до поступового впровадження в Україні стандартів НАТО [12] у економічному і політичному житті та у виробництві зброї і товарів подвійного призначення, підготовці військовослужбовців, збільшення обсягів військово-технічного співробітництва з Австралією, країнами Північної Америки, Центральної та Західної Європи і, відповідно, згортанням ВТС з країнами колишнього Радянського Союзу;

- надають безпроцентні кредити країнам-імпортерам на купівлю власної зброї чи її безкоштовна передача (наприклад, безоплатна, за рахунок фінансових ресурсів бюджету США, передача нелетальної зброї Україні та запланована передача ПТРК Javelin;

- фінансово стимулюють переїзд військово-технічних спеціалістів та спеціалістів у суміжних галузях (інформаційних технологій тощо) із країн-імпортерів у країни-експортери зброї для проживання і роботи.

Отже, постачання зброї є ефективним засобом впливу на економічний і політичний розвиток країн-імпортерів зброї та стимулом впроваджувати зміни для збільшення ефективності національної економіки. Наприклад, військово-технічна, соціально-економічна та дипломатична допомога економічно-розвинутих демократичних країн Україні часто прив'язується до політико-економічних вимог реформування державного механізму: боротьби з корупцією, економічних і політичних реформ, самостійного підвищення обороноздатності.

Для України незаперечною є потреба у зростанні обсягів науково-технічного співробітництва з іноземними країнами: реалізовувати чи утилізувати надлишки наявної зброї, залучати партнерів для провадження у виробництво коштовних

високотехнологічних українських новинок (транспортних літаків, танків, гвинтокрилів), імпортувати зброю, яка не виробляється українським військово-промисловим комплексом (наприклад, ПТРК Javelin).

Протягом 1992-2013 років країна майже не звертала уваги на розвиток виробництва власного озброєння, а реалізовувала за кордон, в основному, зразки зброї та товари подвійного призначення, що залишились у спадок від Радянського Союзу, проте, після окупації Автономної Республіки Крим та частини Донецької та Луганської областей військово-промисловий комплекс отримав новий імпульс розвитку.

Для ефективного стимулювання зростання обсягів експорту озброєння і військової техніки, яке має не тільки незаперечний економічний, військовий та інноваційний науково-технічний, а й іміджевий інформаційний ефект, що є надзвичайно важливим в умовах гібридної війни, необхідно впроваджувати наступні заходи:

- перехід до нових стратегій ефективного маркетингового просування легального озброєння на міжнародний ринок зброї (наприклад, продуманої цінової політики: реалізація новітніх видів чи вдосконалених модернізованих моделей озброєння по мінімально можливій ціні з метою захоплення ринку і подальшого отримання прибутків від післяпродажного обслуговування та ремонту реалізованої зброї та військової техніки), новітніх моделей постачання і вдосконалення системи післяпродажного обслуговування з врахуванням міжнародних тенденцій;

- створення ефективної комплексної системи військово-технічного співробітництва з Канадою, США, Туреччиною, Грузією та економічно розвинутими країнами Європи;

- формування поліфункціональних військово-технічних економічних представництв, які б ефективно представляли інтереси підприємств за кордоном. Ефективне просування українських товарів, створених на базі КНПО «Форт», ДП «Південмаш», КБ «Південне», НПО «Практика», КПСП «Арсенал», ДП «Антонов» та інших спеціалізованих підприємств через механізми ДП «Укрспецекспорту», матиме синергетичний політико-економічний позитивний ефект для національної економіки;

- розширення ніш України у багатьох сегментах: ракетне і легке озброєння, стрілецька зброя та переносні ЗРК новітніх поколінь; невеликі десантні кораблі та катери; бойові танки, броньовані автомобілі та інші броньовані бойові машини;

- державного стимулювання експорту зброї через пільгове кредитування національних експортерів із ефективним фінансовим (надання довгострокових кредитів під державні гарантії із мінімальною або нульовою ставкою процента або компенсація з державного бюджету процентів по кредиту, використаному для експортних поставок), страховим (страхування за рахунок спеціальних фондів бюджету), інформаційним (з наданням розвідувальних чи інших даних про сучасний стан та перспективи розвитку світового ринку зброї), юридичним (з дипломатичною підтримкою МЗС), науково-технічним (з підключенням НТІ для розробок та модернізації наявних зразків зброї та адаптацією «привезених» із-за кордону зразків) супроводом;

- стимулювання промислової кооперації національних експортерів з метою нарощення об'ємів експорту частин і комплектуючих та імпорту сучасних технологій. Враховуючи те, що у багатьох постсоціалістичних країнах Євразії на озброєнні знаходиться подібна до української військова техніка, це дасть додатковий імпульс експорту. Також промислова кооперація в межах європейського континенту надаватиме додаткові стимули євроатлантичної інтеграції України;

- розвивати і поглиблювати добросусідські відносини з країнами, які є найбільшими імпортерами зброї у світі, а саме з Індією (частка загальносвітового обсягу імпорту зброї якої складає 15%), Саудівською Аравією (5%), Китаєм (5%), ОАЕ (4%),

Пакистаном (4%), Австралією (4%), Туреччиною (3%), США (3%), Південною Кореєю (3%) та Сінгапуром (3%) [7]. Ці заходи дозволять всебічно розвивати взаємовигідні відносини з імпортерами зброї не тільки у культурній, а й економічній сфері і, зокрема, військово-технічне співробітництво.

Після проведеного дослідження ми отримали наступні результати:

1. Світовий ринок зброї функціонує у межах загальноприйнятого міжнародного правового поля під контролем ООН;

2. Український оборонно-промисловий комплекс активно розвивається і країна займає серед найбільших експортерів озброєння дев'яте місце у світі [13];

3. Вдосконалення маркетингу, міжнародна кооперація, впровадження науково-технічних досягнень та ефективна державна підтримка забезпечать якісне і кількісне зростання українського експорту озброєння та дозволять максимально реалізувати експортний потенціал країни.

Висновки і перспективи. Після проведеного аналізу можна стверджувати, що світова геоэкономика, геополітика та глобальна безпека, з одного боку, та світовий ринок зброї, з іншого боку, є надзвичайно тісно пов'язаними. На межі тисячоліть економічне суперництво на світовому ринку зброї різко загострилось. Це пов'язано із активним переформатуванням економічної та політичної ситуації на світовій економічній та політичній арені.

В умовах перманентної нестабільності у Латинській Америці, Африці та Євразії відбувається прискорене нарощення військових бюджетів багатьох країн і динаміка розвитку міжнародного ринку зброї на даний час є, та найближчі роки зберігатиметься, позитивною. Проте, для отримання додаткових конкурентних переваг у економічному суперництві та нарощення обсягів експорту на світовому ринку зброї Україна змушена пришвидшеними темпами проводити економічну і політичну модернізацію та збільшувати державне фінансування оборонно-промислового комплексу. Необхідно посилити наявні та впроваджувати нові маркетингові практики, спираючись на новітні військові науково-технічні розробки та цінові переваги, значущість яких зростає у більшості регіонів планети. Для динамічного зростання українського експорту зброї є важливим перехід до новітніх моделей постачання озброєння за кордон, створення поліфункціональних збутових представництв у найважливіших з точки зору можливостей реалізації продукції регіонах світу (Північній та Південній Америці, Африці, Європі, Азійсько-Тихоокеанському регіоні та на Близькому Сході), формування цілісної системи військово-технічного співробітництва як з окремими країнами, так і з Північноатлантичним альянсом з включенням України у схеми військово-промислової кооперації (особливо – із європейськими членами альянсу), паралельно впроваджуючи стандарти НАТО у всі сфери життя та стимулюючи прискорений вступ України у Північноатлантичні структури (ЄС, НАТО та ін.).

Отже, для України як активного споживача та експортера зброї, необхідне суттєве покращення позицій на міжнародному ринку зброї.

Список використаних джерел

1. Сунгуровський М. Оборонно-промисловий комплекс України: проблемні питання розвитку. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 8. С. 37-43.
2. Сальнікова О. Ф., Ситник Г. П. Тенденції розвитку оборонно-промислового комплексу провідних країн світу. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 9-10 (11-12). С. 56-65.
3. Матюшенко І. Ю., Ковальчук К. В. Світовий ринок озброєнь: перспективи для України. *Проблеми економіки*. 2011. № 1. С. 32-40.
4. Бегма В. М., Скляр Н. М. Ризики експортного контролю та воєнно-економічна безпека держави. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 2(31). С. 98-104.

5. Ханін І. Г. Реалізація експортного потенціалу військово-промислового комплексу України у контексті змін світового ринку озброєнь. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4460> (дата звернення 01.09.2017 р.)
6. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). URL: <https://www.sipri.org/> (дата звернення 13.09.2017 р.)
7. The Statistic Portal. URL: <http://www.statista.com>. (дата звернення 10.11.2017 р.)
8. Россия занимает второе место в мире по продаже оружия. URL: <http://eurasian-defence.ru/?q=novosti/rossiya-zanimaet-vtoroe-mesto> (дата звернення 09.09.2017 р.)
9. United Nations Security Council. URL: www.un.org/en/sc/ (дата звернення 10.09.2017 р.).
10. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_098 (дата звернення 28.09.2017 р.)
11. Сааков В. SIPRI: США та Росія - лідери на світовому ринку озброєнь. DW.COM. URL: <http://www.dw.com/uk/sipri/a-37627900> (дата звернення 02.09.2017 р.)
12. North Atlantic Treaty Organization. URL: www.nato.int (дата звернення 10.11.2017 р.)
13. SIPRI: Україна на дев'ятому місці у світі серед експортерів зброї. URL: <http://www.dw.com/uk/sipri - 05122016/av-36649479> (дата звернення 01.09.2017 р.)